

ENKELE GEGEVENS OVER DE ROMAANSCHES STE. VEERLEKERK TE GENT

Onderstaand artikel verscheen in 1934 in het Juni-Julinumnummer van het tijdschrift "KUNST".

De Ste Veerlekerk, aan den oever der Leie, op het grondgebied der Gentsche Gravenstede opgericht, werd van historisch standpunt uit, reeds meerdere malen, in algemene werken, bijdragen en monografiën behandeld (1). Tot nog toe bleef echter elke archeologische en bouwgeschiedkundige studie van het kerkgebouw achterwege. Dit kan ons niet verwonderen als we weten dat de geschreven en grafische bronnen te gebruiken tot dergelijke studie, zeer beperkt blijven en dat het gebouw zelf, nagenoeg gansch is verdwenen.

Op de oudst-gekende figuratieve plans en teekeningen dagteekenende van 1534 tot circa 1570-1580 (2), komt de kerk *georiënteerd* voor. Op de grafische documenten van 1619 tot 1735 (3) zijn het oude schip en het oude koor verdwenen; aan de toren welke bewaard bleef op dezelfde plaats, is ten noorden één ondiepe beuk en ten zuiden een koor aangebouwd. Hierin vinden we minstens de bevestiging van hetgene volgt uit de geschreven bronnen, namelijk, dat de oude, volgens de kronieken in 912 gestichte kerk, in het jaar 1581 met uitzondering van den toren werd afgebroken, enkele jaren nadien werd herbouwd tot eindelijk in het jaar 1737 op die plaats de nu nog bestaande herberg "de Waterzooi" werd opgericht.

Het ligt niet in onze bedoeling, - de ons hier toegemeten ruimte zou het overigens niet toelaten -, relaas te geven onzer bouwgeschiedkundige, archeologische en stylcritische bevindingen welke het mogelijk maakten een betrekkelijk volledige monografie der kerk samen te stellen. Wij bepalen ons tot het voorbrengen van de noodige bevindingen tot staving van een, onzes inziens, niet te gewaagde reconstructie van den plattegrond der Romaansche kerk. Tot het bereiken van dit doel steunden wij hoofdzakelijk op de tekening der kerk van Arent van Wijnendaele (fig. I) (1570-1580), en op de overblijfsels ter plaats.

Overblijfsels in de as der oude kerk

Bij de afbraak der kerk in het jaar 1736 werden de oost- en westzijde van den



Fig. I. - Ste-Veerlekerk, zooals ze eruit zag onmiddellijk voor de gedeeltelijke afbraak in 1581.

toren behouden tot op de hoogte der in 1581, door Jan Serlippens, aan den toren aangebouwde huizen. Diensvolgens vormen, op dit oogenblik, de westelijke en oostelijke torenmuur, tot op de hoogte van de helling der daken afgebroken, blinde gevels van de aanleunende gebouwen (fig. II).

Plaats nemende tusschen deze twee muren (in de herberg "de Waterzooi") bevinden we ons dus binnen den toren. Aan de oostzijde van den westelijken torenmuur zien wij een spitsboog in natuursteen (soort Doorniksche) in regelmatig verband; het is feitelijk de scheidsboog tusschen de vierkante travee onder den toren en het middenschip. De opening is door middel van baksteen dichtgemetseld. De wand waarin deze boog is gebroken bestaat uit breuksteen. Deze metserij in breuksteen eindigt omtrent 0.80 m. boven de punt van den spitsboog. Boven deze laatste teekenen zich op betrekkelijk geringe afstand van elkaar, drie spitsbogige moeten af, denkelijk van gewelven. Nog hoger ontwaren we eindelijk een twee-steenen-breedten halfcirkelvormigen ontlastingsboog.

Als we even de westzijde van denzelfden muur onderzoeken (op den zolder van het aanleunend huis), bemerken wij denzelfden spitsboog en dezelfde

metserij in breuksteen. Op de scheiding tusschen breuk- en baksteen, bevindt zich een horizontale rudimentair-geprofileerde waterlijst.

De westzijde van den oostelijken torenmuur vertoont gelijkaardige sporen als de oostzijde van den westelijken torenmuur. Alleen zijn ze min duidelijk, daar de muur met cement werd bepleisterd.

De afstand tusschen de oostzijde van den westelijken torenmuur en de westzijde van den oostelijken torenmuur, meet 6 m. 12.

In het verlengde van den toren, naar het oosten-toe, lag het koor. Enkele overblijfsels zijn nu nog te zien (in de keuken van de herberg "de stad Rome").

Aan den muur die aansluit bij de noord-oosthoek van de torentravee en welke in de richting west-oost, parallel loopt met de as der Romaansche kerk mer-

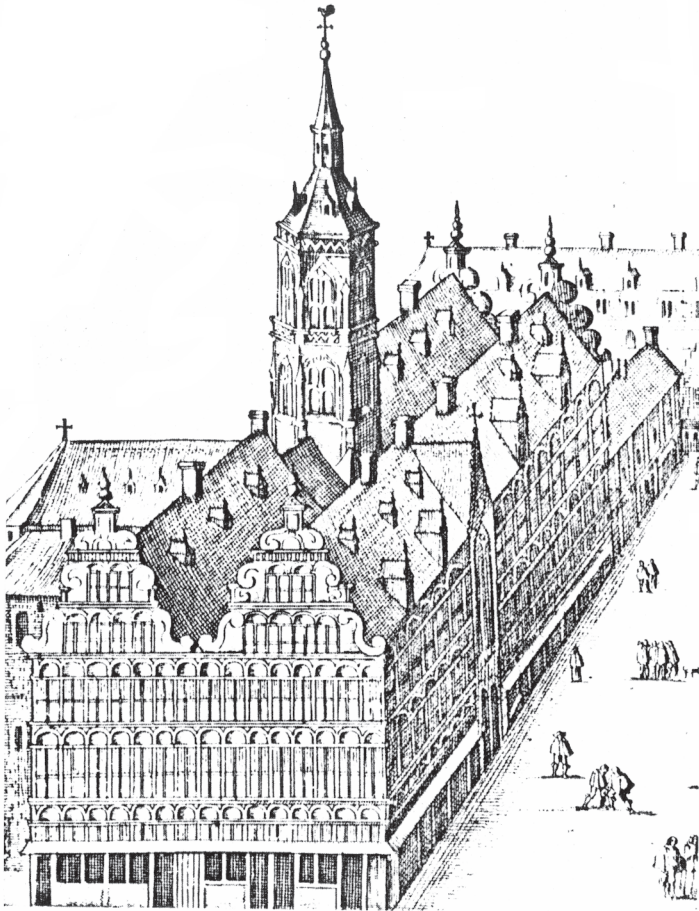


Fig. II. - Ste-Veerlekerk. O. 1735.

ken we aan de zuidzijde nog een gedeelte van een rondbogig afgedekte opening, die thans een nis vormt van 0,27 m. diepte.

De vroegere opening werd blijkbaar achteraf met baksteen dichtgemetseld. De aanzet van den boog (straal: 1 m. 68) ligt ongeveer 4 m. boven het huidig peil van den vloer der keuken van "de stad Rome". De boog rust langs de westzijde op een ingewerkte pijler van circa 1 m. breed. De boog wordt op de hoogte van den top afgebroken samen met den wand welke hij draagt. De muur vertoont op deze hoogte een terugsprong van 0,15 m. D. x 0,90 m. H. x 2 m. Br. Asymmetrisch in de baksteen metserij bevindt zich een nis (0,40 m. D. x 1,70 m. H. x 0,70 m. Br.) waarvan de benedenkant op dezelfde hoogte ligt als de aanzet van den rondboog.

Beschrijving der tekening van Arent van Wijnendaele en verklaring dezer, voor zooveel noodig tot het reconstrueeren van de Romaansche plattegrond.

Naar de tekening van A. v. W. te oordeelen, bestond de Ste Veerlekerk omtreks 1570-1580, hoofdzakelijk uit een zes-traveëen-diep schip, waartegen aan de oostzijde een toren oprees, tegen deze toren een vijf-traveëen-diep koor met driekantige koorsluiting, en twee zijbeuken over de heele lengte van het kerkgebouw doorgetrokken.

Schip en koor zijn volgens het basilikaal schema opgevat.

De benedenkerk (schip met zijbeuken) is zes traveëen diep. Ieder travee van den middenbeuk wordt verlicht door een rondbogig afgedekt venster.

Op de hoogte der aanzetten der rondbogen zien wij een waterlijst welke om de vensterafdekkingen omloopt.

Tegen de meest westelijke travee is aan de noordzijde van den zijbeuk een portaalbouw met topgevel opgetrokken. In deze topgevel merkt men een blijkbaar spitsbogige deur, waarboven een nis. De geveltop is met hogels versierd. De nok van het zadeldak van den portaalbouw is even hoog als de dakaanzet van den zijbeuk.

Vanaf de tweede travee in de richting west-oost vertoont de langsmuur van den zijbeuk een reeks van vier-met-hogels-versierde topgevels, welke door dwarse daken met het lessenaarsdak van den zijbeuk zijn verbonden.

Deze topgevels omlijsten betrekkelijke ruime spitsbogige vensters welke blijkbaar tweeledig zijn ingedeeld door stralende traceering. Er waren dus in de overdekking van den zijbeuk, steekkappen aangebracht. We kunnen al vast besluiten dat dit een gevolg is van verbouwing, vermoedelijk in de 15e eeuw. We treffen immers dergelijke steekkappen aan bij meerdere dorpskerken in

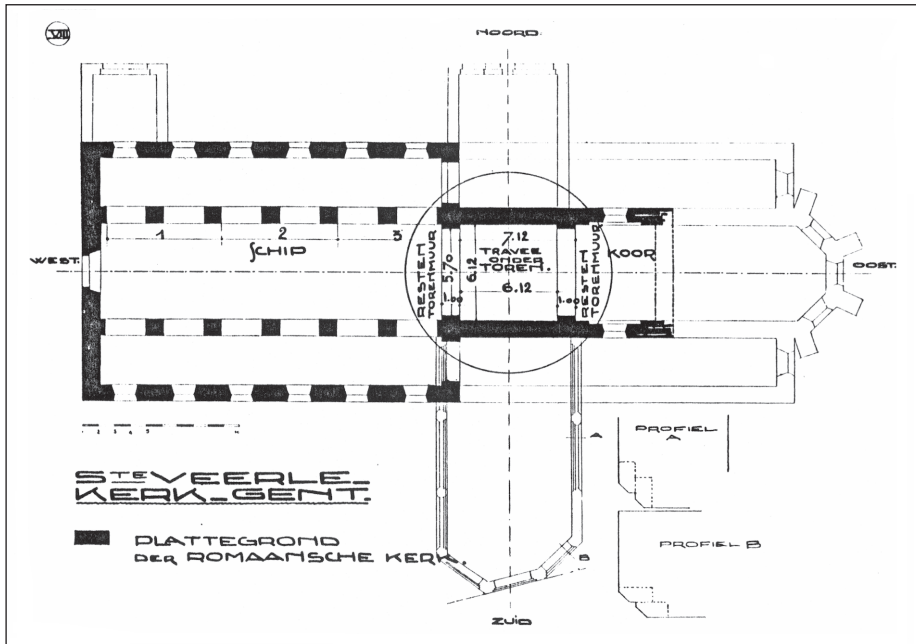


Fig. III. - Plattegrond der Romaansche kerk.

Vlaanderen in de 15e eeuw, o.a. te Iddergem bij Aalst en te Schellebelle; ook in Henegouwen, in de Kempen en in Holland komen ze herhaaldelijk in dit tijdperk voor.

Op de hoogte van de torentravee merken we langs de noordzijde een aanbouw tegen de kerk, even hoog als de zijbeuk. Hier kan, meenen wij, moeilijk spraak zijn van een transept. De houten voorgevel, op de teekening, wijst er op dat het hier een aangebouwd huis geldt. Evenwel laat de schijnbaar door rondboog afgedekte opening in het linkerbenedengedeelte van den gevel vermoeden dat er aldaar een toegang was tot de kerk.

Het gedeelte van den zijbeuk, de noordlangszijde van het koor belendend, is verborgen door een rij huizen. De toren op een vierkantig grondplan opgericht, wordt op de hoogte van de daknok van koor en schip achtkantig door middel van afgesneden hoeken; hij is boven de daknok één blinde benedenpartij en twee geledingen hoog, en bekroond met een achtkantige spits. De muurvlakken van den toren zijn op de hoeken versterkt door conterfortes die door de geledingen worden oversneden. De galmgaten schijnen door traceering tweeledig te zijn ingedeeld. Om den aanzet van de spits loopt een balustrade. De spits heeft een eigenaardige gedaante; in doorsnede vertoont

het ondergedeelte het beeld van een hyperbool waarvan de bovenarmen zijn ingekort, welke het bovengedeelte bestaande in twee naar mekaar toeloopende lijnen draagt. Van beneden tot de achtkantige versnijding is de toren, zooals hij op de teekening voorkomt. Romaansch (dit is heden nog vast te stellen op den zolder van het gebouw waarvan de blinde oostgevel, gedeeltelijk de in breuksteen opgerichte westelijke torenmuur uitmaakt). Hooger is de toren nieuw (in 1526 werd hij afgebroken en herbouwd “tot der voeye”) (4). Aan de hand van geschreven documenten (5) kan bewezen dat de herbouwing geschiedde van 1526 tot 1541, dagteekening welke den bouw van rondbogen zoo goed als zeker uitsluit.

Volgens de teekening telt het koor, te oordeelen naar het getal vensters welke in de noordlangszijde voorkomen, vijf traveëen. Het is door middel van een zadeldak afgedekt; de aanzet en de nok van dit dak zijn even hoog als de aanzet en de nok van het dak van het schip. Aan de oostzijde der kerk zijn twee vlakken van de twee-geledingen-hooge koorsluiting zichtbaar. Aan de hoeken dezer sluiting komen overhoeksche eenmaal versneden steunbeeren voor. De geledingen zijn door een cordonlijst gescheiden. Hierbij kan worden aangestipt dat de indeeling van koorsluitingen in twee hoofdgeledingen, hier ten lande, meer voorkomt aan Gothische kerkgebouwen uit de eerste helft der 13e eeuw. Men ziet ze o.m. aan de O. L. Vrouwekerk te Diest, de St. Maartenkerk te Ieperen, de kerk te Lissewege en de abdijkerk te Villers.

Oppervlakkig beschouwd lijkt de bovenste lichtrij van het koor aan deze van het schip. De waterlijsten om de afdekkingen der vensters van koor en schip omlopend, schijnen dezelfde vormen te vertoonen. Nochtans zijn de vensters van het koor breder en is hun schikking in het muurvlak onregelmatig. De laatste travee van het koor is smaller; dit laat zich verklaren door het feit dat het venster bij het systeem der koorsluiting wordt betrokken en dit gedeelte van het koor naar Gotisch recept met een kruisribbengewelf was overkluisd. Dit alles laat ons toe met goed richt te besluiten dat een verschil in dateering, tevens in stijl bestaat tusschen schip en koor.

Is het schip Romaansch dan valt dadelijk de stelling dat het koor het ook zijn zou. Ten andere, naast het verschil in de architectuur, wijst de abnormale verhouding, wat de lengte betreft tusschen schip in koor, op een verschillende dateering.

Plattegrond der Romaansche kerk.

De interpretatie en verklaring der teekening van A. v. W. zou volstaan, om *schematisch* althans, de plattegrond der Romaansche kerk samen te stellen. De combinatie van de resten ter plaats met de teekening, laat ons echter toe de

afmetingen te precieseeren (fig. III).

Eenerzijds konden we vaststellen dat de travee onder den toren vierkantig was (de binnenzijde van de travee meet 6,12 m., de torenmuren zijn circa 1 m. dik). Anderzijds wijzen de zes traveeën van het schip op drie herhalingen van de vierkante torentravee.

Als men de torentravee driemaal herhaalt, bekomt men een schiplengte waarvan de uiterste westzijde ligt op de verlenging van de oude rooilijn der voorgevels van de huizen, (dagteekenend van het eind der 16e eeuw), aan de westzijde van het Veerleplein gelegen. De nu ter plaats gemeten afstand van westelijke torenmuur tot gemelde rooilijn komt overeen met de lengte verkregen door het driemaal herhalen van de torentravee. Dit laat ons toe, met betrekkelijke juistheid de schiplengte (circa 23 m.) vast te stellen.

Aan een kerk van het basilikaal type hooren zijbeuken; deze hadden waarschijnlijk, zooals het vrij algemeen gold in het Romaansch bouwtijdvak, een breedte gelijk aan de halve breedte van het schip; een trapruimte van circa 3 m. in het huis aan den westelijken torenmuur palende, kan wijzen op de breedte van den noordelijken zijbeuk. De zijbeuken hadden wellicht dezelfde lengte als het schip. Wat de vermoedelijke vorm van het Romaansch koor betreft dient opgemerkt dat de rondbogige opening, waarvan de sporen werden beschreven, er op wijst dat de breedte niet scherp overeenstemt met de travee van het Gothisch koor. Deze onregelmatigheid zou, meenen wij, oorsprong vinden in het blijven voortbestaan van overblijfsels van het Romaansche koor. Wat zou door deze rondboog in het Romaansch koor bedoeld zijn geweest? Misschien was het wel een blindnis welke later tot een opening werd doorgespekt. Over de wijze van sluiten, vierkantig of door een halfronde absis is ons niets bekend.

Dateering - Besluit.

Gezien de oudst-gekende (6) oorkonde betreffende de Ste Veerlekerk tot het jaar 1073 opklimt, kan met het erbij passend voorbehoud, geloof gehecht worden aan de kronijken welke, in 912, het opbouwen eener kerk in de nabijheid van het Gravensteen melden.

De oudste overblijfsels welke we in de torenmuren ontdekten, kunnen echter niet tot zulken hoogen ouderdom opklimmen. De Romaansche kerk kan ontstaan zijn omstreeks het tweede kwart der 12e eeuw, na de brandramp van 1120 (7).

De datum van herbouwing in 1216 (8) wijst, naar alle waarschijnlijkheid, reeds op de uitbreiding van het koor, omstreeks dien tijd noodzakelijk gewor-

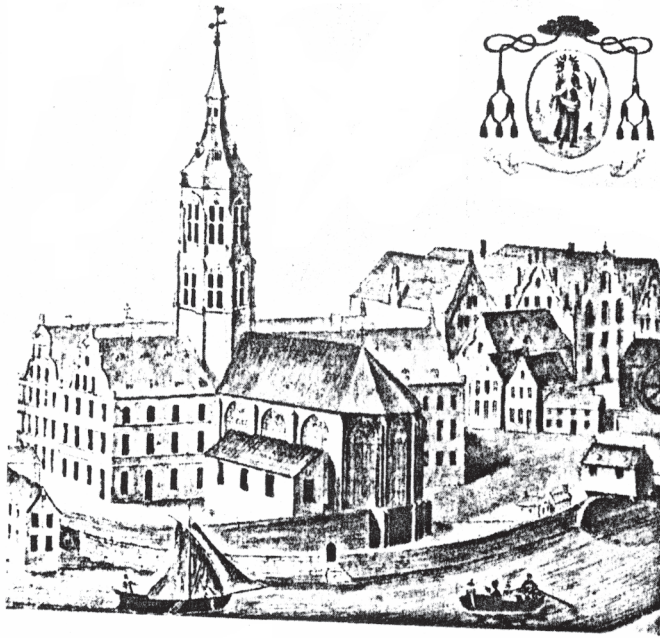


Fig. IV. - Ste-Veerlekerk. O. 1641.

den tengevolge van de verheffing der kerk tot collegiale en het toenemen van het aantal der kanunniken.

De Romaansche kerk kwam voor als een basiliek, zonder transept, in hoofdzaak bestaande uit een schip aan beide langsijden door zijbeuken geflankeerd, een vierkantig presbyterium waaruit een achtkantig uitgebouwde toren oprees, en een klein rechthoekig of door halfronde absis gesloten koor. Vermoedelijk waren de zijbeuken niet overwelfd; het schip was zeker niet overkluisd.

Aldus vertoonde de kerk verwantschap met de door de literatuur gekende, Brabantsche kerken (9) van Zaventem, Sterrebeek, St. Maarten-Lennik en Beauvechain. We weten echter nu, dat in Vlaanderen, langs de Schelde, hooger omschreven kerktype niet vreemd is. We vinden het o.m. te Avelgem, te Elsegem en te Herzele.

De Romaansche Ste Veerle, de kerk der Gentsche Gravenstede, nam aldus plaats in een reeks kerktypen nogal voorkomende in de Scheldestreek en kon, in acht genomen de stiching en ligging, wellicht als het belangrijkste exemplaar van dit type, doorgaan.

Drs. Marc L. De Vleeschouwer

Noten

- (1) BLOMMAERT PH - Vlaamsche Kronijk of Dagregister van al hetgene gedenkwaardig voorgevallen is binnen de stad Gent, sedert den 15 July 1566 tot 15 July 1585, Gent 1839.
CALLANT E. - De Veerleplaats te Gent - Gent, 1908.
L. A. C. (COLINEZ L. A.). - Collégiale Ste Pharaïlde, Annales de la Société Royale des Beaux-Arts et de littérature de Gand, Gent 1852.
DE JONGHE Bernard, Gentsche Geschiedenissen 1566-1585, Gent 1781.
DE POTTER Frans, Geschiedenis der gemeenten, deelen I, III, Gent 1864, 1872.
DESPARS N. - Chronycke van Vlaanderen, Brugge 1726.
DIERICX Ch. L. - Mémoires sur la ville de Gand, Gent 1814-1815.
KERVYN de VOLCKAERSEBEKE, Les Eglises de Gand, Gent 1857.
MEMORIEBOEK DER STAD GENT van 't jaar 1301 tot 1737, Gent 1852-1861.
SANDERUS A. - Flandria Illustrata, Keulen 1641.
STEYAERT J.J. - Beschrijving der Stad Gent, Gent 1838.
- (2) Plan van Gent "*Ganda Gallie Belgice civitas maxima*" 1534, in het stedelijk Museum der Byloke te Gent.
Jacques van DEVENTER. - Plan van Gent 1559-1564.
G. BRAUN - Fr. HOGENBERG. - id. naar "*Civitas, orbis terrarum*" 1576.
Arent van WIJNENDAELE. - Teekening der "*Sente Vaerielde kercke te Gendt*" 1570-1580 (zie fig. I).
- (3) HORENBAULT. - Plan van Gent 1619.
SANDERUS A. - HONDIUS H. - Plan van Gent 1641.
GOETGHEBUER (Atlas). - De Ste Veerlekerk ten jare 1641. - Vergrooting in aquarel eener gravure uit "*Flandria Illustrata*", Keulen 1641, p. 127. (zie fig. II).
SANDERUS A. - Gravure der Veerleplaats, kerk en Gravensteen, "*Flandria Illustrata*", Brussel 1735. Uitg. Car. De Vos en J.-B. De Vos (fragment der gravure, zie fig. III)
- (4) MEMORIEBOEK DER STAD GENT, o.c. deel 2, p. 67 - "1526. In dit jaer was de turre van Sente Verhilden ghemaect *tot der voeye, ...*", mogelijks *claire-voie*, aan den aanzet van de toenmalige spits.
- (5) STAATSARCHIEF te Gent, Rekeningen Ste Veerle.
P. L. (DE LAVAL J. F.), Handschrift - Verzameling van echte en andere stukken betreffende de stad Gend, Gent, 1830 - Universiteitsbibliotheek Gent.
Pater d'OBERCOURT Aug. - Handschrift-Gent deel 2, 1607, p. 329 - Universiteitsbibliotheek Gent.
- (6) Charter in het Staatsarchief te Gent, Ste Pharaïlde a. a. 1073. In deze oorkonde wordt vermeld dat op 12 Juni 1073 de relikwieën van de H. Veerle in een nieuw schrijn werden geplaatst in de aanwezigheid der geestelijkheid der abdijen van St. Pieter en St. Baafs - L.A.C. (L.A. COLINEZ) loc. cit. p. 196-197.
- (7) Uit een charter van den kardinaal-Aartsbisschop van Reims van 1178 blijkt dat de kerk met hare archieven in de maand Mei van het jaar 1120 door het vuur werd vernield. - L.A.C. (L.A. COLINEZ), loc. cit. p. 198.
- (9) R. LEMAIRE. Les origines du style gothique en Brabant, Bruxelles, Paris, 1906, p. 201 à 209.
C. LEURS. Les origines du style gothique en Brabant, Bruxelles, Paris, 1922, p. 13, 110 à 114, en tabel tusschen p. 186 en 187.